

Népi csillagismeret, a hortobágyi pásztorok csillagismerete

Bibliográfia a kiadás időrendjében

Jeney György: Természet-könyve. A' hortobágyi pásztor, és a' természet-visgáló. A' Nem-tudósok Kedvéért írta Jeney György. Pesthenn, Pátzko Ferencznek Betűivel. Pest, 1791. 224 p. *Egy természetvizsgáló (maga az író) és egy pásztor találkozik a Hortobágyon, és együtt nézik a körülöttük látható természetet, mint egy nagy nyitott könyvet. Hat napon át beszélgetnek, ezért párbeszédese formában tárják az olvasó elé a természettudomány egészét. Témájuk nagyrészt a korabeli csillagászat és a fizika világgépe: középen a Nap, azután a bolygók, köztük a Föld és a Hold, azután a külső bolygók és azok holdjai. Tovább a nagyon távoli állócsillagok, a néha feltűnő és visszatérő üstökösök, az északi fény. Megbeszéli a Nap égen látszó mozgását évszakonként és a hazánkból látható csillagképeket. A szerző a természetvizsgáló bőrébe búj, és sok téves hiedelmet, babonát cáfol meg értelmes példáival, a tudományos alapismeretek közérthető magyar nyelvű közlésével. A német forrásokból fordított, vagy német minta alapján írt könyv a magyar viszonyokhoz igazodik. A Szatmárnémetiben élő szerző iskolásoknak, és az érdeklődő egyszerű embereknek szánta munkáját. A szerző forrása jóval korábbi lehetett, mivel a legutóbbi üstökösnek az 1769-est említi. Csak hat bolygóról szól, és nem említi a hetediket: a már 1781-ben felfedezett Uránuszt. A Szaturnusznak csak 5 holdját említi, pedig 1789-ben ismert holdjainak száma 7-re bővült.*

Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. Pest, 1854. Kiad. Hackenast Gusztáv. Nyomat. Pozsonyban, előbb Schmid-féle könyvnyomdában. [LVI.] 600 p. *Csillagászat: pp. 255-333.*

Lugossy József: Ősmagyar csillagismeik közlemény. = Uj Magyar Muzeum 5. folyam 1855. 1. füz. pp. 54-75.; 2. füz. pp. 113-146.; 5. füz. pp. 250-260.

Herman Ottó: A magyar pásztorok nyelvkinése. Budapest, 1914. Hornyánszky Viktor császári és királyi udv. Könyvnyomdája. 798 p. /Természettudományi Könyvkiadó-Vállalat a M. Tud. Akadémia segítkezésével kiadja a K. M. Természettudományi Társulat. 89./ *Magyar Elektronikus Könyvtárban van: <http://mek.oszk.hu/06900/06994/06994.pdf>*

Toroczkói Wigand (!) Ede: A magyar csillagos ég. = Néprajzi Értesítő 15. 1914. 3-4. füz. pp. 270-285. *A szerző helyes neve: Toroczkai-Wigand Ede.*

Toroczkai-Wigand Ede: Öreg csillagok. Budapest, 1915. Szerző kiadása. Nyomatott Hornyánszky Viktor könyvsajtóján. 36 p. *A Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya Értesítőjének különlenyomata. A régi magyar égismertető (szinte nem is ismert) első kiadása.*

Toroczkai-Wigand Ede: Öreg csillagok. Budapest, 1916. Táltos, Világosság nyomda. 37 p. *Hitregék csillagokról, régi magyar csillagnevek.*

Málnási Ödön: A szoboszlai juhászat. = Néprajzi Értesítő 20. 1928. 2. füz. pp. 57-78., 15 ábra.

Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. 2. kiad. Budapest, 1929. Zajti Ferenc kiadása, Budapesti Hírlap nyomda. 1. köt. 335 p.; 2. köt. 368 p.

Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. 3. kiad. Budapest, 1929. Zajti Ferenc kiadása, Budapesti Hírlap nyomda. 1. köt. 335 p.; 2. köt. 368 p.

Lükő Gábor: A hortobágyi pásztorművészet. Debrecen, 1940. Déri Múzeum. 32 p., 24 t. /A Déri Múzeum Néprajzi Osztályának ismeretterjesztő közleményei. 13./

Szabó T. Attila: Moldvai csángó csillagnevek. = Magyar Nyelvőr 81. 1957. 4. sz. pp. 458-468. *1949-től 71 helyről gyűjtött csillagneveket. A csángók, és a székelyek csak kevés csillag (csillagkép) nevet tartanak számon. Leginkább a Fiastyúk (Pleiadok) ismert, a moldvai csángók hetevén-nek is ismerik. De a hetevén (hét csillag) név néhol a Nagy Medvére is alkalmazott, mert az is hét csillagból áll. Az Orion-öv 21 helyen Szent Péter pálcája, 1 helyen Szent Péter kulcsa.*

Mándoki László: Az Orion csillagkép a magyarságnál. = Néprajzi Értesítő 40. 1958. 11. sz. pp. 161-170., 3 térk.

Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. Pest, 1854. Kiad. Hackenast Gusztáv. Nyomat. Pozsonyban, előbb Schmid-féle könyvnyomdában. Buenos Aires, 1977. Magyar Kultúra. 1. köt. 335 p.; 2. köt. 368 p. *Hasonmás kiadás.*

Barna Gábor: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest, 1979. Akadémia Kiadó. 277 p., 22 t.

Lükő Gábor: A Medvecsillag mítosza. = Forrás 13. 1981. 11. sz. pp. 28-32. Az Ursa Maior csillagkép mítosza különböző népeknél.

Barna Gábor: Népi csillagnevek és hagyományaik a Hortobágy vidékén. In: Néprajzi Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Szerk.: Módy György, Balassa Iván, Ujváry Zoltán. Debrecen, 1982. pp. 811-816. /A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei. 39./

Berze Nagy János: A sok Nap. In: Berze Nagy János: Nap és tükör. (Néprajzi és népnyelvi tanulmányok, gyűjtések.) Szerk.: Banó István, Fülöp Lajos. Pécs, 1982. Baranya megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztály. pp. 325-330.

Csízó vagyis a csillagászati tudománynak rövid és értelmes leírása. A csillagok, üstökösök és égi jelek különféle természetéről; az emberi nem négyféle véralkatáról, természetéről és tulajdonságáról és arról, hogy mindenik hónapban micsoda rendet tartson az ember ételben, italban, alvásban, fürdésben, tisztulásban és érvágásban. Budapest, 1986. Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat, Szegedi Nyomda. 186 p. *Hónapok. A föld kerekességéről, területéről és nagyságáról. A csillagok a földtől mily messze legyenek, és a planéták is mily nagyok? Az esztendőknék elejéről. A szökő esztendőről. A Napnak kezdetéről. A hét planétákról. A 12 égi jegy természetéről. Hány óráig lesz fenn a Hold világa éjszaka? Az üstökös-csillagról. Kézi komposztom és árnyékóra. Háziállatok gyógyítása. Készült az 1909. évi kiadás szövege és a Landerer nyomdák fametszetei nyomán. A függelékét írta: Borsa Gedeon. pp. 165-179. Magyar Elektronikus Könyvtárban van: <http://mek.niif.hu/05100/05199/05199.pdf>*

Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. Pest, 1854. Kiad. Hackenast Gusztáv. Nyomat. Pozsonyban, előbb Schmid-féle könyvnyomdában. 600 p. könyv hasonmás kiadása: Budapest, 1987. Európa Könyvkiadó. Kner nyomda. 600 p. *Csillagászat: pp. 255-333.*

Toroczkai-Wigand Ede: Öreg csillagok. Budapest, 1988. Műszaki Könyvkiadó METRUM szerkesztősége, Pécsi Szikra Nyomda. 37 p. /Régi magyarság./ *Az 1916-os mű hasonmás kiadása. Lektorálta: Zoltán Katalin.*

Hoppál Mihály - Jankovics Marcell - Nagy András - Szemadám György: Jelképtár. Budapest, 1990. Helikon Kiadó, Dürer Nyomda Kft. 256+6 p. *Csillagászati fogalmak rövid magyarázatával.*

Szabó László: Népi természetismeret. Alfejezetei: Élettelen természet. Az égitestek ismerete. Tájékozódás térben is időben. Légköri jelenségek. Időjósítás. A növények és állatok ismerete. Növények és állatok az időjósításban. A népi természetismeret jellemzői. In: Magyar Néprajz. 7. köt. (Népszokás, néphit, népi vallásosság). Néphit. Népi tudás. Népi természetismeret. Az élettelen természet. Az égitestek ismerete. Tájékozódás térben és időben. Budapest, 1990. Akadémiai Kiadó. pp. 725-741.

Pócs Éva: Néphit. Világkép. A Föld és az ég (Égitestek). A természet (Növényvilág. Állatok. Időjárás). In: Magyar Néprajz. 7. köt. (Népszokás, néphit, népi vallásosság). Néphit. Népi tudás. Népi természetismeret. Az élettelen természet. Az égitestek ismerete. Tájékozódás térben és időben. Budapest, 1990. Akadémiai Kiadó. pp. 527-543. *Magyar Elektronikus Könyvtárban van a 8 kötetes munka:* [:http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/index.htm](http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/index.htm) *Benne a csillagászattal kapcsolatos szöveg:* <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/07/472.html>

Néphit. In: Népszokás. Néphit. Népi vallásosság. Főszerk.: Dömötör Tekla. Első kiadás. Budapest, 1990. pp. 527-543. /Magyar Néprajz. 7./ /Folklór 3./ *A Föld és az Ég. pp. 527-528.; Égitestek. pp. 530-536.*

Népi természetismeret. In: Népszokás. Néphit. Népi vallásosság. Főszerk.: Dömötör Tekla. Első kiadás. Budapest, 1990. pp. 725-741. /Magyar Néprajz 7./ /Folklór 3./ *Az égitestek ismerete, tájékozódás időben és térben. pp. 728-732.*

Jankovics Marcell: A népmesék és a csillagos ég. In: Csodakút. Népmese, beavatás, álmofejtés, napút, mélylélektan, ezotéria. Tanulmányok a népmeséről. Szerk.: Pap Gábor. Budapest, 1994. Pontifex Kiadó, Gyomai Kner Nyomda Rt. pp. 57-124.

Magyar Adorján: Leányszínű Bálint és gyöngyszínű Ilona. In: Csodakút. Népmese, beavatás, álmofejtés, napút, mélylélektan, ezotéria. Tanulmányok a népmeséről. Szerk.: Pap Gábor. Budapest, 1994. Pontifex Kiadó, Gyomai Kner Nyomda Rt. pp. 135-142. *Mese a Napistenről és a Holdistennőről.*

Makoldi Sándor: Az igazság és a hamisság. In: Csodakút. Népmese, beavatás, álmofejtés, napút, mélylélektan, ezotéria. Tanulmányok a népmeséről. Szerk.: Pap Gábor. Budapest, 1994. Pontifex Kiadó, Gyomai Kner Nyomda Rt. pp. 143-150. *Ábrák a teljes és gyűrűs napfogyatkozásról, holdfogyatkozásról és a Hold pályájának rajza.*

Nagy Mihály Tibor: Tündér Ilona és a csillagok. In: Csodakút. Népmese, beavatás, álmofejtés, napút, mélylélektan, ezotéria. Tanulmányok a népmeséről. Szerk.: Pap Gábor. Budapest, 1994. Pontifex Kiadó, Gyomai Kner Nyomda Rt. pp. 151-158.

Harkai István: Árgyélus nyomában. In: Csodakút. Népmese, beavatás, álmofejtés, napút, mélylélektan, ezotéria. Tanulmányok a népmeséről. Szerk.: Pap Gábor. Budapest, 1994. Pontifex Kiadó, Gyomai Kner Nyomda Rt. pp. 159-164. *Csillagképek a mesében.*

Pap Gábor: Vízi Péter és Vízi Pál. In: Csodakút. Népmese, beavatás, álmofejtés, napút, mélylélektan, ezotéria. Tanulmányok a népmeséről. Szerk.: Pap Gábor. Budapest, 1994. Pontifex Kiadó, Gyomai Kner Nyomda Rt. pp. 165-200. *Állatövi jegyek és csillagképek a mesében.*

Jankovics Marcell: Ahol a madár se jár. Hét év tizenkét tanulmánya. [Budapest,] [1996.] Pontifex Kiadó, Gyomai Kner Nyomda Rt. 239 p. *Az alcím helyesen: tizenkét év hét tanulmánya. Archaikus világkép a szibériai sámándobokon. Csodaszarvas a csillagos égen. Erósz és Eróé. Árgirus csillagai. Az isteni vendég. Az aranyhajú kertészbojtár. Kényszercselekvés és szabad akarat. Magyar Elektronikus Könyvtárban van: <http://mek.niif.hu/05000/05094/05094.pdf>*

Kiszely István: A magyarok eredete és ősi kultúrája. 2. bőv. kiad. Budapest, 2000. Püski, Gyomai Kner Nyomda. 1483 p. *Csillagászat: Az égitestek. pp. 848-851.; A Nap-jel. pp. 1038-1041.*

Toroczka-Wigand Ede: Öreg csillagok. Debrecen, 2003. Főnix Könyvműhely "Múltat s jövődőt" Közművelődési Egyesület, Hektográf Nyomda (Püspökladány). 56 p. /Főnix Téka. 9./ Az 1916-os mű hasonmás kiadása.

Harmatta János: Az ég a régi magyar mitikus világképben. In. Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. 2. köt. Szerk.: Andrásfalvy Bertalan, Domokos Mária, Nagy Ilona. Budapest, 2004. L'Harmattan, Könyvpont Nyomda Kft. pp. 437-445. *Vargyas Lajos "A honfoglaló magyarság hitvilágának legfejlettebb rétege a nyelv és a folklór tükrében" című 1978-as alapvető tanulmányában vizsgálta a kérdést. Az éggel kapcsolatos régi magyar szavak nyelvtörténeti vizsgálata: ég, levegő, levegő ég, lebeg, csillagos ég, mennyég, égbolt, mennyország. (Az égbolt jelentésű 'ég' szavunkat először 1350 körüli nyelvemlékünkben találjuk leírva.) Összehasonlítással más nyelvek hasonló jelentésű és fejlődésű szavaival, különös tekintettel a finnugor és szibériai paleoázsiai népekre. Konklúziója: "Az ismert adatok és összefüggések alapján nem lehet kétséges, hogy az ég szavunk eredeti jelentése "szilárd, kőből való égbolt" volt, amelyet az archaikus finnugor, paleoázsiai és még régebbi indoeurópai mítoszok szerint és a levegő ég 'lebegő ég' kifejezés tanúsága alapján a föld felett lebegett és mozgott fel s alá."*

Hoppál Mihály - Jankovics Marcell - Nagy András - Szemadám György: Jelképtár. Budapest, 2004. Helikon Kiadó, Dürer Nyomda Kft. 344+6 p. *Csillagászati fogalmak rövid magyarozatával.*

Komjáthy István: A Hortobágy krónikája. Máriabesnyő-Gödöllő, 2006. Attraktor, Gelbert Kft. 201 p.

Összeállította, ellenőrizte, javította Sragner Márta és Keszthelyi Sándor. Felhasználták illetve bővítették Örsi Zsolt és Dám László gyűjtését, "A csillagászat magyar nyelvű bibliográfiája" (<http://csimabi.csillagaszat.hu/cs-onlin.htm>) adatbázisát (a vonatkozó tételeket gyűjtötte: Bartha Lajos, Halmai István, Keszthelyi Sándor, Takács Zsolt), valamint könyvtárak anyagait.